

22. Изменения в составе и числе городов, произошедшее в царствование Екатерины II // Журнал министерства внутренних дел. – 1834. – № 4. – С. 1-43.
23. Полное собрание Законов Российской империи с 1643 года : т. XXII. – СПб., 1830. – С. 358-384.
24. Скальковский А. А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края 1731-1823 / А. А. Скальковский. – Одесса : Городская типография, 1836. – Ч. I : 1731-1796. – 290 с.
25. Скальковский А. А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края 1730-1823 / А. А. Скальковский. – Одесса, 1838. – Ч. III : 1796-1823. – 349 с.

Бережко К.О.

УДК 261.7

УКРАЇНСЬКІ ДОСЛІДНИКИ БІБЛІЇ У СХІДНІЙ УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ (1917-1939 рр.)

Поява Дослідників Біблії в Східній Україні (до 1917 р.). Російська імперія в переважній своїй більшості була православною країною, однак вже з середини XIX ст. на її теренах з'являються нові релігійні течії. Цьому сприяло декілька факторів. Так, після скасування кріпацтва в 1861 році нові, вільні за народженням, люди шукали душевного порятунку вже в нових релігійних вченнях. Також, збільшення залізничної мережі надавало змогу членам нових віровчень швидше пересуватися та тісніше спілкуватися з одновірцями в різних куточках країни, а також потягло за собою приїзд професійних місіонерів. Нарешті, слід згадати видання Св. Письма російською мовою у 1875 р., що сприяло популяризації біблійного навчання.

До нового віровчення в східній Україні ставились по-різному. Були випадки коли за сприяння православних священників проводилися обшуки, арешти, мало місце винесення громадських вироків про виселення віруючих за межі населеного пункту, почалися погроми їх господарств [1, с. 9-11]. Саме тому, після своєї подорожі у 1892 році Ч. Рассел написав: «Ми бачимо, що Росія не готова прийняти правду і не відкрита для неї» [2, с. 70]. Він пояснив, що уряд Російської імперії тримав під суворим контролем кожен людину, підозру викликав кожен іноземець, який перетинав кордон імперії. Вся література, яку мав при собі іноземець, прискіпливо перевірялася, чи не містить вона ідей, що суперечать політиці держави. У 1894 р. вийшов закон, згідно з яким «сектанти-штундисти» вважалися злочинцями та підлягали покаранню. Література Дослідників Біблії викликала підозру в державних цензорів У 1904 році царські чиновники навіть не хотіли давати дозвіл на її ввез у країну [2, с. 71].

Проте маніфести царя 1905 р. та 1906 р. про свободу совісті та віросповідання повністю змінили життя adeptів нових віровчень. Слід відзначити, що на українських землях в цей час продовжували з'являтися представники нових учень, які, головним чином, займалися проповідницькою діяльністю. За повідомленнями регіональних вчених, саме в цей час в Харківській губернії з'являються «єгови́сти» [1, с. 9-11].

У 1912 році німецький філіал Дослідників Біблії опублікував велике оголошення в календарі, який був поширений також в Україні. В оголошенні подавалося заохочення читати книги «Виклади Святого Писання» німецькою мовою. Після цього німецький філіал отримав близько 50 листів від людей з України, які хотіли отримати «Виклади Святого Писання», а також передплатити журнал «Вартова Башта». Філіал підтримував зв'язок з цими зацікавленими, поки не спалахнула війна 1914 року [3, с. 122]. Як свідчать дослідження українських істориків та переписка німецьких віруючих, в ці роки на центрально-українських землях вже діяли цілі громади Дослідників Біблії. Поширення серед українців практики заробітків у німецьких колоніях півдня України призводило до того, що в умовах віддаленості від православних церков наймити часто звертали увагу на віру господарів [1, с. 9-11]. Тим більше, що німці таку цікавість усіляко заохочували, оскільки більшість серед них були протестантами. Так, згідно листування Якуба Готліба відомо про існування великої громади німецьких Дослідників Біблії на території Житомирщини ще на початку XX ст. Якуб Готліб зазначив, що німецьких Дослідників Біблії в цьому регіоні є біля ста чоловік, але їх, можливо, було і набагато більше [4, с. 55].

Але після революції 1905-1907 рр. розпочався наступ на права релігійних дисидентів. У 1910 р. при збереженні свободи совісті було законодавчо оформлено заборону сектантської пропагандистської діяльності [1].

Свідки Єгови в умовах революції 1917 року та політики більшовиків. Події української революції і боротьби за незалежність справила істотний вплив на релігійне життя України. Вперше за декілька століть з'явилась ідея відновити незалежну Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ), яка була проголошена у жовтні 1918 року на 3-й сесії Собору. Однак, установивши в 1919 р. контроль над Україною, більшовики на перших порах дотримувалися принципу релігійної толерантності керуючись ленінської концепції соціалізму та гарантією свободи вибору між вірою і невір'ям, затвердженої першою Програмою російської соціал-демократії. Однак, на практиці у 1920-х роках більшовики повернулися до антицерковної політики і ці директиви, фактично, скасовували викладання основ релігії, забороняли поширювати свої віровчення та надавали органам влади право закривати небажані їм храми [5]. Тисячі священників і віруючих стали жертвами червоного терору. Релігія проголошувалася «опіумом для народу», віруючі ставали неповноправними громадянами. Разом з тим, не маючи змогли покінчити з релігією і церквою водночас, держава дозволила діяльність багатьох релігійних громад. Власті йшли на поступки значною мірою під тиском віруючих, а також з метою внести конфронтації в церковне середовище України.

До діяльності Дослідників Біблії на території України більшовики спочатку також ставилась доволі терпимо [4, с. 169]. Проте до їх релігійної літератури ставились з великим острогом і на початку 1920-х рр. її не рідко конфісковували у adeptів цієї громади, а при пересилці повертали назад адресату з печаткою «Ввіз заборонено. Управління друкованої продукції» [2, с. 78, 79, 83].

На початку 1900-х років один із Дослідників Біблії зі Швейцарії, Трумпі, приїхав працювати інженером у вугледобувний район на сході України [3, с. 139]. Він був першим з Дослідників Біблії в тій місцевості [2, с. 82]. У 1920-х роках завдяки його проповідницькій діяльності в селі Любимівський Пост, що поблизу Харкова, утворилася група Дослідників Біблії. У 1927 році інший Дослідник із Західної Європи також приїхав працювати інженером на шахті на хуторі Калинівка, проповідував він серед невеличкої групи баптистів. Невдовзі там була організована невеличка група Дослідників Біблії [3, с. 139]. Як бачимо, ріст громади в східній Україні був доволі швидким, незалежно від державної політики атеїзму. Це стосувалося і інших «нетрадиційних» віровчень. Так, за дослідженнями С.І. Жилюка, протягом 1921-1924 років щорічний приріст протестантських громад в Україні складав приблизно 150-200 %¹. А на середину 1925 року, за даними ВАК при ЦК КПБ(У), кількість „раціоналістичних сектантів” (до яких прираховували і Свідків Єгови) зросла в 6 разів, що становило 1578 громад [5, с. 162].

Після смерті Леніна уряд посилив тиск на віруючих усіх конфесій. У 1926 році була створена організація, діяльність якої повністю відповідала її назві, – Союз воєвничих безбожників. Ідеї атеїзму швидко ширилися просторами Радянського Союзу. Союз воєвничих безбожників випускав атеїстичну літературу, в тому числі журнал «Антирелігіозник», в якому згадувалось і про діяльність в СРСР «секти Дослідників Біблії» [2, с. 81].

Всесвітній центр в Брукліні намагався легалізувати діяльність Дослідників Біблії в Радянському Союзі. З цією метою Джордж Янг з Канади прибув у СРСР 1928 року. Він відвідав місто Харків, де організував і провів невеличкий триденний конгрес з місцевою групою Дослідників Біблії. Пізніше протидія з боку органів влади змусила його залишити країну. Джордж Янг повідомляючи Брукліну про ситуацію в Радянському Союзі, писав, що групи Дослідників Біблії в той час також існували в Києві та Одесі. Крім того, за рекомендацією Янга, український віруючий Даниїл Старухін був призначений представляти Дослідників Біблії у цілому СРСР [3, с. 140]. Для того, щоб розширити проповідницьку працю в країні та підтримати співвіруючих Старухін побував у Москві, Курську, Воронежі та інших містах Росії та України [2, с. 81]. І хоча Даниїл Старухін і зміг в свій час захистити Біблію в дискусії з Анатолієм Луначарським, який тоді був наркомом освіти, однак не зміг зареєструвати місцевий збір і отримати дозвіл друкувати в Україні біблійну літературу [3, с. 140].

У 1929 року Сталін запровадив п'ятирічний план «атеїзування» Радянського Союзу, були прийняті релігійні закони, що мали викоренити будь-які прояви релігійності у Радянській державі [4, с. 22]. Це становище та організований нагляд зміцнив поліцейський апарат, очолюваний з 1934 року Народним Комісаріатом Внутрішніх Справ (НКВС) призвели до того, що Свідки Єгови втратили зв'язок зі своїми віруючими за межами країни [3, с. 140]. До 1932 року філіал бюро у місті Марбург намагався регулярно надсилати в Україну поштою окремі видання Вартової Башти чи іншу біблійну літературу. Утім, починаючи з 1932 року такі поштові відправлення можна було робити лише з Польщі, і навіть тоді їх часто повертали зі штемпелем «не дозволено» [6].

Роль українських віруючих за кордоном. Наприкінці XIX та на початку XX сторіччя чимало українських родин емігрували в Сполучені Штати Америки та Канаду. Деякі з цих людей прийняли там нову віру, і в тих країнах утворилися численні україномовні групи. У 1926 році, наприклад, відбулися 7 з'їздів українських громад в США та ще 4 в Канаді, на них зібралися усі українські збори (громади). У 1928 році підтверджена кількість українських зборів в США становила 20. Крім того, на святкуванні Вечері в Канаді 18 квітня 1924 року в містах Монреаль та Вінніпег було по 85 присутніх з українських зборів, а в місті Вакау 72 присутні [6].

Ще 1918 року українською мовою побачила світ публікація «Божий Плян Віків». А у 1923 році Еміль Зарицький, який мешкав у Канаді, погодився перекладати біблійні публікації українською мовою. Еміль Зарицький народився поблизу міста Сокаль, що на Західній Україні, а згодом переїхав з батьками в Канаду. У 1928 році Товариство «Вартова башта» купило будинок у Вінніпезі (Канада), і він служив центром для перекладу українською мовою. За той час українською мовою були видані всі номери журналу «Вартова башта» [3, с. 131].

В 1934 році Товариство почало випускати патефони, а також серію грамплатівок (78 оборотів у хвилину) з біблійними промовама тривалістю чотири з половиною хвилини [7, с. 113]. Щоб зробити записи таких промов українською мовою, Зарицького запросили до Брукліна. У 1930-х роках на радіостанції у Вінніпезі транслювалося кілька півгодинних передач українською мовою. У цих передачах Еміль Зарицький та інші досвідчені віруючі виголошували і публічні промови, які супроводжувалися співом у чотири голоси [3, с. 131].

¹ За даними того ж дослідження в Волинській губернії було до 30 тис. „сектантів”.

Джерела та література:

1. Потоцький В. П. Релігійне сектантство в Харківській губернії (1861-1917 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. П. Потоцький. – Харків : Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2004. – 22 с.
2. Щорічник Свідків Єгови – 2002. – Зельтерс : Товариство Вартової Башти, Біблії і брошур, 2008. – 255 с. (Розділ Росія).
3. Щорічник Свідків Єгови – 2002. – Зельтерс : Товариство Вартової Башти, Біблії і брошур, 2002. – 255 с. (Розділ Україна).
4. Бережко К. Історія Свідків Єгови на Житомирщині / К. Бережко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – 182 с.
5. Жилюк С. І. Сектанти України та Волині в 20-х роках ХХ ст. / С. І. Жилюк // Житомирщина на зламі тисячоліть : наук. зб. „Велика Волинь” / відп. ред. М. Ю. Костиця. – Житомир : М.А.К., 2000. – Т. 21. – 390 с. – (Праці Житомирського науково-красназничого товариства дослідників Волині).
6. Berezhko K. Multiple Diktaturerfahrungen der Zeugen Jehovas in der Ukraine im. 20. Jahrhundert / K. Berezhko, W. Slupina // Die Zeugen Jehovas in Ostmittel-, Südost- und Südeuropa : Religion – Staat – Gesellschaft. – 2007. – 8 Jahrgang.
7. Бережко К. Історія Свідків Єгови в Україні : у 5-ти т. / К. О. Бережко. – Феодосія : Арт Лайф, 2011. – Т. 1 : Епоха Дослідників Біблії (кінець ХІХ століття – 1939 рік). Історіографія. – 140 с.

Попова Д.О.**УДК 327 (477+470+571)****КРИМСЬКЕ ПИТАННЯ В УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ:
ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**

Важливість досліджуваної теми викликала неабиякий інтерес до її вивчення з боку українських учених. З огляду на значний масив історіографічних джерел, що зустрічаємо в науковій і навчальній літературі, пропонуємо виокремити кілька груп історіографічних джерел, поділивши їх за проблемами і характеристиками. До першої віднесемо роботи українських істориків, провідних економістів і політологів, що безпосередньо досліджують новітні міжнародні відносини кінця ХХ – початку ХХІ століття, зокрема і українсько-російські взаємини, які так чи інакше торкаються кримського питання.

Серед них у першу чергу привертають увагу роботи українських істориків: В.А. Смолія, С.В. Віднянського, В.Ф. Верстюка, О.В. Гараня, О.І. Гуржія, В.М.Даниленка, С.В. Кульчицького, В.М. Литвина, Р.Г. Симоненка, С.В. Юрченка та багатьох інших. Наукові дослідження представників вітчизняної наукової школи вміщені як в колективних, так і індивідуальних монографіях, а також аналітичних статтях. У зв'язку з зазначеним привертають увагу такі фундаментальні історичні видання Інституту історії України НАН України, як багатотомна «Енциклопедія історії України», підготовлена і видана під головуванням академіка В. А. Смолія; «Історія України» колективу авторів В. Ф.Верстюка, О. В. Гараня, О. І. Гуржія та інших; спільного тринадцяти томного видання Інституту історії України НАН України і Інституту археології НАН України «Україна крізь віки» за редакцією В.А. Смолія; видані спільними зусиллями Інституту історії України НАН України, Канадського інституту українських студій Альбертського університету (м. Едмонтон) та Сіверського інституту регіональних досліджень праці учасників міжнародної наукової конференції «Україна – Росія: діалог історіографій»; спільно з Одеським національним морським університетом – збірника наукових праць «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри» тощо. Заслужують на увагу також енциклопедичний словник-довідник, у якому в коротких довідках висвітлюються події політики, економіки, культури від часів Давньоруської держави до початку ХХІ ст. Цікаві своєю насиченістю є періодичні видання історичних наукових центрів – «Український історичний журнал», «Історико-географічні дослідження в Україні», «Історіографічні дослідження в Україні», «Надчорномор'я у ІХ ст. до н.е. – на початку ХІХ ст.: студії з історії та археології», збірки «Чорноморська минувшина» – науковий журнал, присвячений історії козацтва Півдня України, журнал «Чорноморський літопис» тощо [1 – 6].

До розробки кримської тематики та українсько-російських відносин долучилися й фахівці Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України. У цьому зв'язку слід згадати і про роботи таких відомих корифеїв української науки, як директора Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, академіка Ю. М. Пахомова. Під науковим керівництвом і за його авторської участі побачили світ вагомі теоретичні праці, які можна назвати високим проявом наукової історичної думки в Україні про становлення і розвиток цивілізацій – тритомник «Цивілізаційна структура сучасного світу» авторського колективу провідних українських учених: Ю. М. Пахомова, Є.Є. Камінського, Ю. В. Павленка, С. Б. Кримського, О. Б.Шевчука, О.І.Ковальової, В. К. Гури, Н. М. Ксьондзик та інших [7]. Другий том цього видання присвячений Східно-православній цивілізації, до якої причетні як Україна, так і Росія. Розгорнуту характеристику кримського вузла взаємозалежностей знаходимо у главі сьомій «Зони цивілізаційних стиків: Балкани – Чорноморський басейн – Кавказ». Детально простежуючи процес зародження і становлення цивілізації в цьому регіоні, доктор філософських наук Ю. В. Павленко досліджує історичні корені чорноморської цивілізації, історію чорноморських етносів, доводить причетність їх до давніх греків, у результаті щільних зв'язків яких з місцевим населенням утворилася єдина комунікативна сітка регіону, що зв'язувала його із Середземномор'ям [7, с.525]. Особливість розвитку регіону, як стверджують дослідники, додало його географічне розташування, де зустрілися три цивілізації: